

АМИР ТЕМУР ДАВРИДА ИЛМ-ФАН ВА МАЪНАВИЙ ҲАЁТ

З.ДЕҲҚОНОВА, Фарғона ВХТХҚТМОИ ўқитувчиси

Амир Темури ўз замонасининг қандай буюк жаҳонгири бўлса, шундай улкан илму-фан бунёдкори, маданият ривожининг буюк йўлбошчиси ҳам эди. Муҳими шундаки, у ўзининг кенг бунёдкорлик илму-фан ва маъмурчилик ишларини нафақат она Ватани Туронда, балки ундан узоқ бўлган ўзга юртларда ҳам муваффақиятли олиб борди. Темурнинг нигоҳи, меҳри тушган, таъмир ва маъмурчиликка муҳтож бўлган ерлар ҳоҳ Туркистонда бўлсин, ҳоҳ ўзга юртларда Темур ҳиммати ва эътиборидан четда қолмади. Оддий халқ тили билан айтганда, Амир Темури ўз ҳаёти давомида «минг бир» хайрли ва мўътабар ишларга қўл урдики, уларни қойилмақом қилиб уддалади. У нафақат давлатчилик салоҳиятини, ижтимоий адолатни, балки маънавий маданиятни, диний ҳақиқатни ҳам ривожлантириб уни мустаҳкамлади.

Ислом шарқи дунёсида эл-юрт фаровонлиги, мамлакат ободончилиги ва осойишталиги учун бунёдкорлик соҳасида фидойилик кўрсатган алломалар оз эмас. Бироқ бу борада Амир Темури ва темурийларнинг ўрни алоҳида аҳамиятга моликдир. Ватан ва миллатнинг фаҳри учун бутун халқ кучини эзгу ишларга йўллашда маънавий маданиятни, илму-фанни ривожлантиришда темурийларга Амир Темурнинг ўзи бош бўлган эди. Соҳибкирон ўзининг барча ишларига мусулмончилик деб аталмиш буюк бир ахлоқ-одоб ва қадрият байроғини баланд кўтаришга ҳаракат қилди ва бунга эришди ҳам. Ҳазрат Амир Темурнинг ислом оламида ҳар юз йилда бир маротаба бериладиган «Қутбиддин» унвонига сазовор бўлишлиги ҳам бежиздан эмас эди. Амир Темури ислом таълимоти ва тасаввуф анъаналарига тамоман мос келувчи хайрия бинолари ва иншоотларини илму-фан марказларини, маданият масканларини қуришни давлат томонидан амалга оширилиши шарт бўлган ишлар қаторига киритиб, уларни ўзи амал қилган ижтимоий адолатнинг, сиёсий қудратнинг, диний ҳақиқатнинг муҳим тамойилларидан бири деб билар эди.

Меъморчиликка татбиқ этилган ҳаттотлик санъатининг ривож топиши эса бино ва иншоотларнинг янада мукаммал ва сержило яратилишини ташқил этди. Нақшинкорликда гириҳ, ислимий ва ҳуснихат безакларидан ташқари муқарнас ва кундал услуби кенг қўлланилди. Бинолар яқиндан ва узоқдан кўришга мўлжалланган нақшлар, ёзувлар билан безатилди.

Бу ҳолатлар Амир Темурнинг бунёдкорлик фаолиятида нафақат меъморчилик, қурилиш санъати, балки илму-фаннинг ҳамма соҳасини ривожлантиришнинг сардори, йўлбошчиси бўлди. Ўзи эса илму-фаннинг йирик билимдони сифатида ўзгаларга намуна бўлиб давлат сиёсати ислом ҳақиқати билан уйғунлаштириб олиб борди. Унинг ашаддий рақиби ибн Арабшоҳ: «Темури подшоҳлар ва халқлар сийратларида билимдон, Шарқу-Ғарб тарихининг отаси ва онаси эди» - деб бежиз тан олмаган эди.

Темурнинг бунёд этган қасрлари икки юздан зиёд эди. Самарқандда ўн саккиз, Кеш шаҳрида йигирма, Боғдодда ўн беш, Исфаҳонда ўн икки, Шерозда етти қасри бор эди.

Айниқса, унинг ўзга юртларда бунёд этган бино ва иншоотлари Темури маънавиятидаги янги қирраларни очиб беришга хизмат қилади. Ўнлаб шаҳарлар ва боғ-саройлар, масжиду мадрасалар, савдо ва тижорат иншоотлари, касалхоналару лангархоналар, хонақоҳлар, ҳаммомлар, кўприклар, каналлару бўғонлар Буюк Ипак йули бўйлаб бино этилган сон-саноксиз рабату - қарвонсаройлар, сардобалар Амир Темури бунёдкорлик фаолиятининг кўп қирралари ва ранг-баранглигидан далолат беради.

Бир сўз билан айтганда, Амир Темури даврида Туркистон ва Хуросонда амалга оширилган кенг бунёдкорлик ишларида ўзига ҳос «Темури услуби» яратилган эди. Кейинчалик темурийлар бу услубни ривожлантириб давом эттирдилар ва Шимолий Ҳиндистонда Бобури Мирзо ва бобурийлар ҳукмронлиги даврида ҳам бу услуб ўзининг сезиларли таъсирини кўрсата олди.

Темури даври маданий-маънавий ҳаёти билан боғлиқ масалалар орасида ушбу даврдаги маҳобатли, яъни монументал деворий тасвирий санъат ривожини масаласи ўзига ҳос тадқиқотга муҳтождир. Марказий Осиё маданиятига қадимдан ҳос бўлган, бироқ Ислом тазйиқи остида X-XIII асрларда амалдан қолган монументал тасвирий санъатнинг деворий услуби айнан Амир Темури ва темурийлар даврида янгидан жонланди, ривож топди.

Темури илму-фан ривожига раҳнамолик қилган, ўзи эса тарих, жуғрофия, аниқ фанларни, тиб илмларини яхши билган, адабиёт ва шахматни севган. У уламо ва шоирларни беҳад ҳурмат қилган, эъзозлаган. Сабаби унинг ўзи ҳам ўз даврининг олими ва донишманди бўлган. Унинг муғолибларидан бири Ибн Арабшоҳ Темурни «Шарқу-Ғарб тарихининг отаси ва онаси эди» деганда тўғри баҳо бериб, муболаға қилмаган эди. Темурнинг қадами қаерга етган бўлмасин, у ўша ердаги олиму уламолар, шоирлар, санъаткорлар, меъморлар, ҳунармандлар, касбкорларни йиғиб суҳбат айлаган, уларга топшириқлар ва вазифалар берган, осойишта ижод, бунёдкорлик билан шуғулланишга имконият яратиб берган, моддий ёрдам бериб ҳомийлик қилган. Улар қаторида Саъуддин ат-Тафтазоний, Мавлоно Аҳмад, Сайид Шариф Журжоний, Шамсиддин Муҳаммад ибн ал-Ҳазарий, Хожа Муҳаммад ал-Бухорий, Хожа Абдулмалик Самарқандий, Тожиддин ас-Салмоний, Мавлоно Убайд, Мавлоно Абдуҷаббор,

Аҳмад Кирмоний, Хофизу Абру, Ғиёсиддин Али, Низомиддин Шомий, Ҳофиз Шерозий, Камол Хўжандий ва бошқалар эди.

Умуман олганда, Амир Темур салтанатида замонасининг таниқли алломалари ҳисобланган дунёвий фанларнинг ҳамма тармоқлари бўйича илмий-тадқиқотлари олиб борган қарийиб 100 дан ортиқ олимлар, Ислом тасаввуфчилиги соҳасида ҳам Шарқда номи машҳур бўлган ўнлаб авлиё-пирлар илоҳият йўлида самарали ибодатда бўлганлар. Самарқанд ўша даврда ана шундай буюк зотларнинг ижод марказига айланган эди.